

La ciència del règim franquista

Tipus: [1]

Autor: [Raffio, Valentina](#) [2]

Creació: Publicat per [Valentina Raffio](#) [2] el 19/07/2018 - 14:25 | Última modificació: 17/01/2019 - 18:34

Etiquetes: Història de la Ciència

Etiquetes: Franquisme

Etiquetes: Ideologia

Etiquetes: Dictadura

Tradicionalment el concepte de *ciència* s'ha associat a valors com la *llibertat*. La idea que se'n deriva és que el desenvolupament científic només es pot produir en un estat democràtic on les llibertats dels investigadors i, per tant, les línies de recerca estiguin garantides per l'estructura social i política. Fora d'aquests esquemes, tot avenç científic és observat com una *anomalia històrica*. Tanmateix, lluny de situar-se com a *excepcions que van en contra de la norma*, la relació entre ciència i dictadura mai ha resultat antinatural. I **el cas de l'Espanya franquista n'és un exemple**.

L'Espanya de Franco naixé després d'una sanguinària [guerra fratricida en què l'enfrontament militar quedava polaritzat per dos principals blocs ideològics](#) [3]. Després de tres anys de dura batalla, el bàndol franquista aconseguí el control del territori i imposà la [seva ideologia totalitària](#) [4] **com a eix reconstructor de la nació**. Era l'any 1939 quan, un cop acabada la Guerra Civil, el règim franquista plantejà l'imperatiu de tornar a situar a Espanya a l'alçada de la resta de potències europees. El franquisme prometia la reconstrucció del país mitjançant la implementació d'una economia autàrquica, la industrialització del territori, la colonització agrària, la independència energètica, la protecció dels recursos naturals, entre d'altres. Directament o indirectament, el programa polític franquista acabava plantejant **el desenvolupament científic com a eix vehicular de la nova identitat nacional**.

1948. Visita de Francisco Franco a la Real Acadèmia de Farmàcia. L'acompanyen Rafael Roldán, José María Albareda, José Toribio Zúñiga i José Casares Gil | EUROPEANA.EU

Segons argumenten alguns historiadors, la ciència no tan sols passà a formar part de la identitat franquista sinó que, en certa manera, **el mateix teixit científic ajudà a la construcció del règim**. L'existència de professionals afins i la creació d'institucions dedicades a la investigació serví com a *eina de redempció* de la nació. D'altra banda, l'historiador i filòsof de la ciència [Lino Camprubí](#) [5] en el seu llibre [Los ingenieros de Franco \(Crítica, 2017\)](#) [6] argumenta: “[Per al franquisme] la investigació era molt més que una simple eina per al poder polític, era constituent d'aquest mateix poder en tant que **va dotar de contingut al règim** pel que fa al maneig del territori, de les ciutats, dels recursos, de les persones, de les fronteres, de les aliances internacionals, entre d'altres”. Tenint això en compte, l'historiador considera que “qualsevol història veritablement completa del franquisme ha de considerar a **les ciències i les tecnologies com a components interns del règim**”.

El retard nacional en matèria científica

La *polèmica de la ciència espanyola* ve de lluny. Ja cap al segle XIX existien algunes veus que argumentaven que el *retard nacional* en desenvolupament científic era degut a una possible manca d'aptitud o capital intel·lectual del poble espanyol. Els historiadors de la ciència **Ernest i Enrique García Camarero** situen [l'inici d'aquesta controvèrsia l'any 1982](#) [7], moment en què sortí a la llum un polèmic article sobre Espanya a l'*Enciclopèdia Metòdica*. L'autor de la publicació, Masson Morvilliers, utilitzà el cas espanyol com a pretext per criticar les institucions feudals i un sistema de valors que calia destruir. El resultat d'aquesta reflexió era un demolidor retrat d'Espanya vista com la “nació més ignorant d'Europa”. En aquest context – i coincidint amb una profunda *crisi moral i geopolítica* derivada de la pèrdua de les darreres grans colònies, Cuba i Filipines (1898) – el descontentament popular es canalitzà en la **necessitat de recuperar la glòria d'Espanya**. La ciència i l'educació, antics objectes de controvèrsia de la identitat espanyola, esdevingueren eines per fomentar el progrés de la nació.

El primer terç del segle XX és considerat com [l'Edat d'argent de la ciència espanyola](#) [8]. Durant aquest període, l'imperatiu del desenvolupament científic sobrevisqué a les fluctuacions polítiques i ideològiques de l'estat. Des de la restauració monàrquica, passant per la dictadura militar de Primo de Rivera i fins a l'adveniment de la Segona República: **el compromís amb el progrés es mantingué, a grans trets, més enllà dels canvis de règim, govern i ideologia**. En aquest context, el teixit científic espanyol s'anà canalitzant amb la fundació de diverses institucions i centres de recerca especialitzats. L'any 1907, de la mà de la figura de [Santiago Ramón y Cajal](#) [9], es fundava la *Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas* (JAE), una institució creada per promoure la investigació i l'educació científica.

Edificis bessons de la Residencia de Estudiantes, una de les instal·lacions principals de la Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas | CSIC

El nou clima intel·lectual, més que mai favorable al desenvolupament científic de la nació, propicià el [sorgiment de científics compromesos amb la tasca modernitzadora](#) [10]. És el cas, per exemple, d'Antonio García Banús, Blas Cabrera i Enrique Moles: científics espanyols amb reconegut prestigi internacional que contribuïren de manera decisiva a la reforma del sistema. **La sinèrgia entre institucions i científics conduí a Espanya cap a una època d'esplendor intel·lectual.** Institucions com la JAE o la *Rockefeller Foundation* finançaren la gesta. Per un costat, s'invertí en millorar les instal·lacions científiques com és el cas de maquinàries i laboratoris. Per un altre costat, també es subvencionà un programa de beques a l'estranger per a investigadors. A poc a poc, amb tots els impediments propis de la implementació d'una reforma profunda, semblava que Espanya s'estava recuperant del retard nacional en matèria científica i, en la mesura del possible, posant-se al dia amb la resta de les potències intel·lectuals.

L'exili científic

L'esclat de la Guerra Civil (1936-1939) esmicolà el ciment que durant un quart de segle s'havia intentat consolidar al voltant de la ciència espanyola. La instauració del règim franquista va suposar l'inici d'un període de repressió intel·lectual. Els avenços científics aconseguits en l'etapa anterior, guiats per una ferma voluntat de progrés, començaren a veure's com manifestacions ideològiques *liberals*. Això acabà desencadenant una etapa [d'intensa constricció intel·lectual que afectà de ple el teixit científic](#) [11]. Per un costat, exili, persecució i empresonament per als professionals no afins al règim. Per un altre, ràpides substitucions de les vacants ocasionades, ascensos i oportunitats de treball per aquells que, en canvi, es posicionaven a favor de la causa franquista. Si la identitat nacional de l'Espanya de Franco es basava en *promeses científiques*, [la creació d'un teixit científic fidel i compromès esdevenia una prioritat estratègica](#) [12].

La *ciència roja* fou la primera víctima d'aquesta repressió. Li seguiren un gran nombre de científics que es veieren abocats a l'exili. En un primer moment, per la brutalitat del conflicte. Més endavant, per la incertesa de què passaria amb aquells personatges ideològicament no afins. **La fuga de cervells s'emportà a molts d'aquells professionals** [13] **que, en l'etapa anterior, havien posicionat a Espanya com a referent de modernització.** El destí d'aquests personatges passà per un exili forçat i, en alguns casos, per represàlies acadèmiques i mesures repressives un cop tornats al territori espanyol.

[Joaquim Sales](#) [14] (departament de Química Inorgànica de la UAB) i [Agustí Nieto Galán](#) [15] (Centre d'Història de la Ciència de la UAB) relaten [el cas d'Enric Moles com a exemple de la repressió exercida sobre els científics rojos](#) [16]. La "ruta de l'exili" del químic català el portà fins a París, on fou acollit en les instal·lacions de recerca de Frédéric Joliot-Curie. Moles, com molts científics espanyols de la seva època, considerava que ell no havia tingut cap relació amb la política i que, per tant, no hauria de tenir cap problema en tornar al seu laboratori un cop acabada la guerra. De fet, ell mateix es mostrava entusiasmada davant les "promeses científiques" del nou règim en què, suposadament, es podria mantenir una certa autonomia entre ciència i ideologia. Aquesta esperança portà el retorn del químic català el 8 de desembre de 1941.

Tanmateix, un cop arribat al territori espanyol, [Moles fou empresonat per "delicte de rebel·lia"](#) [17] **sota l'acusació d'antics companys de l'Institut Nacional de Física i Química.** El jutjat militar acceptà declaracions en què, sense cap fonament, s'acusava a Moles de maçoneria i fabricació de material bèl·lic durant l'època republicana. El resultat fou una condemna a 30 anys de reclusió dictada al 1943, encara que posteriorment quedà reduïda a llibertat condicional degut a l'avançada edat del científic que, aleshores, ja tenia 60 anys. D'aquesta manera inicià el **període d'exili interior** de Moles, un ulterior impediment en el desenvolupament de la seva carrera científica. Malauradament, el cas de Moles no va ser cap excepció. Com ell, [van ser molts els científics que van veure la seva carrera tallada a causa del franquisme](#) [17].

L'Institut Nacional de Física i Química del CSIC es situa on antigament sorgia la institució homònima de la JAE. De la Junta només en queda una placa commemorativa, mentre que l'edifici va ser rebatejat en època franquista amb el nom de Ricasolano, un científic afí al règim | Valentina Raffio

El naixement de la *ciència franquista* podria entendre's com una **reacció política i ideològica davant el model impulsat en l'etapa anterior**. Des del punt de vista del règim, la *Junta para la Ampliación de Estudios* representava un paradigma de ciència *liberal i reformista* inacceptable. La institució que fins al moment havia sigut cabdal pel teixit de recerca i investigació espanyola era concebuda com una [entitat estructuralment antagònica a la ideologia franquista](#) [18]. **José Ibáñez Martín**, ministre d'Educació del règim, titllà la institució com a "niu de rojos" que no tenia cap utilitat per promoure el progrés científic. **Segons Ibáñez Martín, la JAE fallava en quatre aspectes fonamentals**. En primer lloc, la institució era vista com una maquinària de propaganda d'idees "materialistes i atees". En segon lloc, com a institució havia fracassat en promoure les universitats espanyoles. En tercer lloc, les investigacions impulsades es centraven en recerca bàsica i obviaven les disciplines de tecnologia o ciència aplicada. En quart lloc, el caràcter lliberal de la *Junta* generava dinàmiques de treball basades en criteris subjectius i, conseqüentment, s'obviaven aquells camps de "reconeguda importància estratègica".

Sota aquesta premissa, el 19 de maig del 1938 la JAE fou dissolta. Pocs mesos després, el 24 de novembre del 1939, sobre les cendres de la *Junta* es [fundà una nova institució encarregada de guiar la investigació científica espanyola](#) [19] d'acord amb la nova ideologia del règim: el *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC). **Ibáñez Martín** n'assumí la presidència amb l'estreta col·laboració de **José María Albareda**, científic i membre de l'Opus Dei que exercí de secretari de la institució. Segons explica l'historiador de la ciència [Antoni Malet](#) [18], el *Consejo* naixia amb l'objectiu de promoure un model de ciència "moralment cega" paradoxalment guiada pels valors del nacionalcatolicisme. En aquest sentit, l'historiador [José María López Sánchez](#) [20] afegeix: "El gran repte de l'estructura científica franquista no va ser el desenvolupament institucional del CSIC, que va ser posat en marxa per Ibáñez Martín al llarg dels anys quaranta. El problema radicava més aviat en l'aposta per la ciència catòlica i, sobretot, en la posada en marxa d'un programa científic que pogués desenvolupar-la amb un mínim de coherència".

Bust de José María Albareda Herrera, membre de l'Opus Dei i primer secretari del CSIC, actualment situat a l'entrada de la Residencia de Estudiantes de Madrid | Valentina Raffio

Passat, present, futur i memòria històrica

Madrid representa, en molts aspectes, un lloc clau per entendre la relació entre ciència, identitat nacional i

ideologia. És justament en aquesta ciutat on l'any 1910 es va fundar la [Residencia de Estudiantes](#) [21], un lloc emblemàtic de l'Edat d'argent de la ciència espanyola. Segons explica [Álvaro Ribagorda](#) [22], professor d'història contemporània de la Universitat Carlos III de Madrid, la residència naixia de la mà de la *Junta para la Ampliación de Estudios* seguint el model de Oxford i Cambridge. La idea era [crear un ambient cultural estimulant per a les ments dels estudiants i intel·lectuals que arribaven a la ciutat](#) [23] amb la intenció de continuar la seva formació. Segons explica Ribagorda, la *Residencia de Estudiantes* **es va convertir en un dels projectes més representatius de l'ideal reformista del primer terç del segle XX espanyol**: "Com va assenyalar el seu director [Alberto Jiménez Fraud], en ella es va intentar oferir una formació cultural i humana a diversos centenars d'universitaris que estaven cridats a ser les elits rectores del país, i el seu propòsit era convertir-se en un nucli d'irradiació que tingués un efecte multiplicador sobre la resta de la societat".

Les instal·lacions de [la Residencia van acollir figures tan emblemàtiques com](#) [24] Severo Ochoa, Miguel de Unamuno, Alfonso Reyes, Manuel de Falla, Juan Ramón Jiménez, José Ortega y Gasset, Pedro Salinas, Blas Cabrera, Eugenio d'Ors, Rafael Alberti, Salvador Dalí i Federico García Lorca. En poc temps, **la Residencia esdevingué un aparador de la cultura científica i la vida intel·lectual espanyola** arribant a atreure personalitats com Albert Einstein, Marie Curie, Le Corbusier o Strawinsky.

Tanmateix, l'esclat de la Guerra Civil acabà amb el gran projecte intel·lectual de la *Junta para la Ampliación de Estudios*. Molts dels intel·lectuals, estudiants i investigadors residents es van veure abocats a un exili forçat. L'any 1939, les instal·lacions passaren a dependre del CSIC. La nova *Residencia de Estudiantes* es construïa sobre les runes del projecte liberal fomentat durant els trenta anys anteriors. El Consejo, nascut de la mà de l'Opus Dei, [reformà les instal·lacions d'acord amb el nou marc ideològic de la institució](#) [25]. L'Auditori, que durant anys havien acollit actes culturals de la *Residencia*, fou reconvertit en la *Iglesia del Espíritu Santo*. L'arquitectura franquista, les plaques commemoratives a l'obra de Franco i els bustos d'homenatge als científics afins al règim impregnaren tots els racons de la *Residencia*. Un dels punts emblemàtics de la ciència a Espanya es vestia de franquisme per consolidar la unió entre investigació i ideologia.

Els [vestigis franquistes de la Residencia de Estudiantes i del CSIC](#) [26], lluny de desaparèixer durant la Transició, **han continuat impregnant les instal·lacions fins als nostres dies**. Fins a l'any 2010, l'edifici principal del CSIC comptava amb una placa commemorativa a la memòria de Franco, [eliminada després d'anys de protesta ciutadana](#) [27]. Al seu costat, hi perviu l'Institut de Física i Química Rocasolano; químic còmplice del règim que contribuï al procés de *depuració de científics rojos* de l'antiga *Junta*. Sense anar més lluny, entrant a la *Residencia* pel carrer del Pinar, encara es conserva un bust en honor de José María Albareda; membre de l'Opus Dei, secretari general del CSIC des de la seva fundació i col·laborador en el procés de repressió dels professionals de l'antiga *Junta*. Paradoxalment, en paral·lel als vestigis dels còmplices del règim, les seves víctimes. La "Fundació Federico García Lorca" es situa just al davant de la seu central on, fins fa poc, es retia homenatge a un règim que va ordenar l'afusellament del poeta.

Actual seu central del CSIC (Madrid) on, fins fa uns anys, es conservaven unes plaques commemoratives en honor a la labor del dictador Francisco Franco | **Valentina Raffio**

En molts llibres d'història, la transició entre la *Junta para la Ampliación de Estudios* (JAE) i el *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC) es presenta com una evolució institucional. D'aquesta manera, **l'imperatiu moral de la ciència aconsegueix ocultar tot el procés de repressió, depuració i exili que va permetre passar d'una institució a l'altra**. En moltes ocasions, s'explica que la *Junta* va ser l'antecedent del CSIC i, alhora, que el CSIC va ser l'hereu dels valors de la *Junta*. En aquest procés de *blanqueig del relat*, els elements progressistes de la JAE són rescatats per donar suport institucional al CSIC. En la nova narrativa, la figura d'Antonio García Banús, Blas Cabrera i Enrique Moles és posat a la mateixa alçada que el de José María Albareda i Antonio de Gregorio

Rocasolano. Víctimes i còmplices posats al mateix costat de la història.

En la ciència del règim franquista, per tant, el que compta és la lluita pel relat. Conseqüentment, la història ens interpel·la com a societat per preguntar-nos d'on venim i cap a on volem anar. Permetrem que part de la narració s'esborri, com en el cas dels científics republicans abocats a l'exili? Caldrà que rescatem les seves històries per reivindicar la seva contribució científica? I què passarà amb els professionals afins al règim franquista? Podrem i voldrem separar la seva tasca científica de l'actuació política? I, en aquest cas, acceptarem mantenir homenatges a la seva figura? Caldrà buscar nous sistemes per mantenir la memòria històrica de la ciència i el franquisme? **És a dir, continuem o trenquem amb el relat?**

Escultura inaugurada l'any 2017 en l'entrada de les instal·lacions del CSIC en ocasió del centenari de fundació de la JAE. En aquesta es representen Severo Ochoa y Santiago Ramón y Cajal, els dos únics premis Nobel espanyols en posició de dialèctica | Valentina Raffio

Valentina Raffio ([@raffiovalentina](https://twitter.com/raffiovalentina) [28] - raffiovalentina@gmail.com [29])

Periodisme, humanitats, història de la ciència i divulgació científica. Investigo, escric i comunico sobre qualsevol tema que capti la meua atenció. En els darrers anys m'estic especialitzant en comunicació científica per contribuir a apropar la ciència a la societat. Actualment, col·laboro amb l'[Associació Catalana de Comunicació Científica](#) [30] i altres projectes de divulgació.

Categories: Articles

Etiquetes: Història de la Ciència

Etiquetes: Franquisme

Etiquetes: Ideologia

Etiquetes: Dictadura

URL d'origen: <https://sciencecorner.diba.cat/blogs/2018/07/19/ciencia-del-regim-franquista>

Enllaços:

- [1] <https://sciencecorner.diba.cat/>
- [2] <https://sciencecorner.diba.cat/members/raffiov>
- [3] <http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa/categoria/historia/6-historia-contemporania/2-lespanya-del-segle-xix/12-la-guerra-civil/page/4/>
- [4] <http://papers.uab.cat/article/view/v14-viver>
- [5] <https://twitter.com/linocamprubi?lang=ca>
- [6] <https://www.planetadelibros.com/libro-los-ingenieros-de-franco/245672>
- [7] <https://web.archive.org/web/20071016093945/http://elgranerocomun.net/article23.html>
- [8] <http://diarium.usal.es/smjesus/2016/04/25/la-ciencia-espanola-en-su-edad-de-plata/>
- [9] <http://www.xlsemanal.com/conocer/historia/20170725/aniversario-ramon-cajal-los-secretos-genio.html>
- [10] https://elpais.com/diario/2005/09/27/cvalenciana/1127848702_850215.html
- [11] https://elpais.com/elpais/2015/07/24/ciencia/1437736052_945031.html
- [12] <https://www.investigacionyciencia.es/revistas/investigacion-y-ciencia/estamos-solos-722/los-cientificos-e-ingenieros-de-franco-15849>
- [13] <https://www.investigacionyciencia.es/revistas/investigacion-y-ciencia/universo-digital-548/cientificos-en-el-exilio-8576>
- [14] http://www.ub.edu/hcub/?page_id=193
- [15] <http://www.uab.cat/web/el-departament/agusti-nieto-galan-1260171831819.html>
- [16] <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/6064274.pdf>
- [17] <https://metode.cat/revistes-metode/monografics/els-cientifics-republicans-espanyols.html>
- [18] <https://philpapers.org/rec/MALJMA-2>
- [19] <http://revistas.ucm.es/index.php/CHCO/article/view/53672/49159>
- [20] http://www.academia.edu/31253354/El_%C3%A1rbol_de_la_ciencia_nacionalcat%C3%B3lica_los_or%C3%A1genes_del_Consejo_Superior_de_Investigaciones_Cient%C3%ADficas
- [21] <http://www.ortegaygasset.edu/publicaciones/circunstancia/ano-v---n--14---septiembre-2007/ensayos/una-ventana-hacia-europa-la-residencia-de-estudiantes-y-sus-actividades-culturales--1910-1936->
- [22] http://portal.uc3m.es/portal/page/portal/dpto_hum_geo_hist_arte/miembros_pag/alvaro_ribagorda_esteban
- [23] https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-13888/Alvaro_Ribagorda_2.pdf
- [24] <http://www.residencia.csic.es/pres/historia.htm>
- [25] https://elpais.com/elpais/2014/11/26/ciencia/1417014893_428014.html
- [26] https://elpais.com/elpais/2014/11/24/ciencia/1416857980_556372.html
- [27] <http://www.cronicapopular.es/2016/09/el-csic-reconoce-la-ilegalidad-del-decreto-de-19-de-mayo-de-1938-el-boe-lo-ignora/>
- [28] <https://twitter.com/RaffioValentina>
- [29] <mailto:raffiovalentina@gmail.com>
- [30] <http://www.accc.cat/?sz=1536,864,1536,735>
- [31] <https://sciencecorner.diba.cat/node/593>